

Тавровецька Н.І.
кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри практичної психології
Херсонського державного університету
м. Херсон, Україна

Казібекова В.Ф.
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри практичної психології
Херсонського державного університету
м. Херсон, Україна

Психологічні особливості професійного вигорання працівників освітньої сфери

Феномен «згорів на роботі» відомий давно, ще з початку століття, він став символом індустріальної епохи. Перші публікації викликали широкий громадський резонанс, що сприяло визнанню і поширенню цього терміну в академічному дискурсі. У загальному вигляді, вигорання визначається як глибока професійна та особистісна криза [1, р. 20].

Сьогодні у світі створені спеціалізовані журнали, присвячені проблемі вигорання, проводяться наукові конгреси, ініційовані масштабні дослідження і соціальні програми. Вигорання отримало офіційний статус в Швеції і Нідерландах; в 2018 році воно виявилось найчастішою причиною відсутності на роботі (більше 20% лікарняних у всіх вікових категоріях) [2]. В якості офіційного діагнозу вигорання дає можливість отримати психотерапевтичне консультування, лікування і реабілітацію, фінансову компенсацію.

Інші європейські країни (в тому числі Україна) керуються рекомендаціями ВООЗ, яке визначає вигорання не як хвороба, а як «професійне явище» occupational phenomenon (ICD-10 Diagnosis Code Z73.0). У переглянutoї редакції МКХ-11 опис цього синдрому значно розширено, він визнаний результатом хронічного стресу на робочому місці, який не був успішно подоланий, і включає в себе три основні ознаки: а) відчуття мотиваційного і фізичного виснаження; б) негативізм і цинізм, дистанціювання від професійних обов'язків; в) зниження працездатності [3].

Загально визнаною причиною вигоряння є розбалансування зовнішніх вимог і внутрішнього ресурсу життєдіяльності (фізіологічного, енергетичного, емоційного, мотиваційного). Людина віддає роботі набагато більше, ніж отримує взамін. Все більше поширюється думка, що небезпека вигорання виходить за рамки human services professions, і навіть за рамки будь-якої професійної діяльності (наприклад, «партнерське» або «батьківське» вигоряння) [4].

Деякі автори розглядають цей синдром як інтегративний психологічний захист - функціональний стереотип, що дозволяє економити енергетичні ресурси і зберегти психічне здоров'я в ситуації дезадаптації [5]. Але вигоряння це набагато більше, ніж звичайне стомлення або реакція на стрес - це криза, що зачіпає вищі рівні психологічної регуляції: цінності і життєві смисли [6]. Досвід вигоряння руйнує професійну і особистісну ідентичність. Дотримуючись соціальних критеріїв успіху, організаційних правил і чужих цінностей, багато фахівців далеко відхиляються від початкової життєвої мети.

Постіндустріальна епоха, з властивим їй пріоритетом самореалізації та особистої відповідальності людини за своє життя і кар'єру, ускладнила механізми розвитку вигоряння. Це актуалізує дослідження ціннісно-смыслових аспектів життєдіяльності, пов'язаних з професійними стресами і їх подоланням. Сфера освіти традиційно займає провідну позицію в списку занять, схильних до ризику професійного вигорання. Цьому сприяє великий обсяг робочого навантаження, необхідність постійного спілкування з учнями і батьками з урахуванням їх індивідуальних особливостей і проблем, емоційна насиченість роботи (накопичення негативних емоцій без можливості їх безпосередньої «розрядки»), високий рівень організаційного контролю. В українській освітній сфері ситуація ускладнюється постійним і малоуспішним реформуванням (змінюючи правил і стандартів роботи), низькою оплатою праці і відсутністю соціального престижу професії вчителя.

Нами було проведено дослідження педагогів загальноосвітніх та спеціалізованих шкіл м. Херсона. Опитування проходило в першому

навчальному семестрі (листопад-грудень 2018 р.) Учасники були заздалегідь ознайомлені з метою дослідження і дали згоду на використання своїх даних в наукових цілях. Вибірку склали 86 осіб, серед яких: 20 керівників (директора та заступники директорів) шкіл: 14 жінок і 6 чоловіків, 66 працівників (вчителі, вихователі, психологи, соціальні працівники) середньої і старшої школи; переважно жінки (75,7%), що відображає демографічну особливість цієї професії. Вік випробуваних від 26 до 58 років (середній вік 33,8), стаж педагогічної роботи від 5 до 36 років.

Для діагностики симптомів вигоряння був застосований стандартизований опитувальник «Професійне вигорання» для фахівців соціономічних професій, розроблений в 2003 р Н. Є. Водоп'янової і О. С. Старченкова [7]. В основі методики - загальноновизнана факторна модель Maslach & Jackson, яка розглядає вигорання як динамічний процес, розподілений у часі на окремі фази: 1) емоційне виснаження; 2) деперсоналізація; 3) редукція персональних досягнень.

Відповідно, опитувальник містить три симптоматичні шкали, що характеризують фазову динаміку вигоряння. Про наявність порушення свідчать високі оцінки по субшкалам емоційного виснаження і деперсоналізації, низькі - за шкалою «Професійна ефективність» (редукція персональних досягнень). Отримані оцінки були перетворені в інтегральний показник за спеціальною формулою, яка призводить його у відповідність зі шкалою стенів (середнє значення інтегрального показника 5,5, стандартне відхилення 2) [7, с. 24-25].

Діагностика симптомів професійного вигорання у керівників і працівників загальноосвітніх установ дала несподівані, на перший погляд, результати. З таблиці 1 видно, що хоча середні показники симптомів вигорання у керівників трохи вище, ніж у працівників, в цілому різниця інтегрального показника не має статистичної значущості. Безсумнівно, що рівень професійного стресу керівництва, вище, ніж у рядових працівників. Їх діяльність супроводжується постійним психічним напруженням, участю у вирішенні конфліктних ситуацій, необхідністю прийняття управлінських рішень, відповідальністю за результати роботи всієї школи, високими вимогами до професійних та особистих якостей,

ненормованим робочим графіком і т.ін. Але при цьому директора мають більшу винагороду за роботу (у вигляді соціальних і матеріальних ресурсів), що допомагає зберігати необхідний адаптаційний баланс. Свідомість власних досягнень допомагає керівникам нейтралізувати емоційне виснаження. Таким чином, отримані результати не дозволяють говорити про те, що керівники в системі освіти мають ризик вигорання вище, ніж рядові працівники тієї ж сфери.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз симптомів вигорання ($M \pm SD$) серед працівників і керівників загальноосвітніх шкіл

	Інтегральний показник	Емоційне виснаження	Деперсоналізація	Професійна успішність
Працівники	4,75 ± 2,19	19,51 ± 7,96	8,45 ± 5,36	33,70 ± 7,57
Керівники	5,31 ± 1,31	20,23 ± 7,65	12,50 ± 4,62	36,25 ± 6,68
Значущість відмінностей, U*	0,22	0,69	0,01	0,34

Примітка: * вказана значущість U-критерію Манна-Уїтні, при значенні $\leq 0,05$ приймається гіпотеза про достовірність відмінностей між групами.

Таблиця 2

Розподіл показників професійного вигорання у працівників (А) і керівництва (Б) навчальних закладів

Шкали професійного вигорання	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	А(N=66)	Б(N=20)	А(N=66)	Б(N=20)	А(N=66)	Б(N=20)
Емоційне виснаження	12	3	37	16	17	1
Деперсоналізація	11	8	42	12	13	0
«Професійна ефективність» Редукція досягнень	8	0	43	15	15	5

В цілому, поширеність синдрому вигорання у вибірці відносно невелика - не більше 18% серед рядових працівників і 15% серед керівництва (табл. 2). При цьому серед працівників число респондентів з низьким рівнем вигорання перевищує число «вигорілих» (в цілому розподіл близько до нормального). Розподіл даних в групі керівників відрізняється від нормального, а також від очікуваного на підставі процесуально-динамічної теорії вигорання. Всі керівники демонструють високий або середній рівень професійної ефективності

- цей факт зрозумілий, оскільки вони мають очевидні кар'єрні успіхи і досягнення. Крім того, для дирекції шкіл характерний підвищений показник шкали «Деперсоналізація» (при порівнянні з працівниками різниця значима при $p = 0,01$, див. табл. 1). Жоден керівник не отримав низьку оцінку; але перевищення нормативних показників виявлено у 40%. У всіх цих випадках висока деперсоналізація поєднується з емоційною залученістю в роботу (низької виразністю симптому виснаження).

Як показали результати психологічної діагностики, професійне вигорання не є неодмінним атрибутом роботи вчителя або керівника освітнього закладу.

Список використаних джерел:

1. Maslach C., Jackson S.E., Leiter M.P. Maslach burnout inventory. Manual (3rd ed.). Palo Alto, Calif. : Consulting Psychologists Press, 1996. 34 p.
2. Burnout is rising in the land of work-life balance [Video by M. Savage and B. Derrier]. *BBC Worklife*. URL: www.bbc.com/worklife/article/20190719-why-is-burnout-rising-in-the-land-of-work-life-balance (дата звернення: 03.09.2019)
3. Всемирная организация здравоохранения. Международная классификация болезней: «профессиональный синдром» эмоционального выгорания. URL: https://www.who.int/mental_health/evidence/burn-out/ru/ (дата звернення: 26.09.2019)
4. Hubert S., Aujoulat I. Parental Burnout: When Exhausted Mothers Open Up. *Frontiers in Psychology*. 2018. Vol. 9. P. 1021. doi: 10.3389/fpsyg.2018.01021.
5. Демина Л. Д., Ральникова И. А. Психологическое здоровье и защитные механизмы личности. Барнаул: Изд-во АлтГУ, 2005. 132 с.
6. Китаев-Смык Л. А. Организм и стресс. Стресс жизни и стресс смерти. Москва : Смысл, 2012. 464 с.
7. Водопьянова Н. Е., Старченкова Е. С., Наследов А. Д. Стандартизированный опросник «Профессиональное выгорание» для специалистов социально-экономических профессий. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Серия 12. Социология. 2013. Вып. 4. С. 17–27.